
УДК: 327(497.1:73)“1974“
COBISS.SR-ID 136031497
DOI број: 10.5937/vig2302198M

Језик рада: Српски
Примљен: 27.10.2023.
Прихваћен: 01.12.2023.
Тип рада: Оригинални научни рад

Др Татјана Милошевић, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Београд
E-mail: tatjana74.milosevic@gmail.com

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ И САД 1974. ГОДИНЕ: АФЕРА „ВОТЕРГЕЈТ”

АПСТРАКТ: Рад је настао на основу истраживања архивске грађе адекватних фондова Архива Југославије, Дипломатског архива Министарства спољних послова и релевантне литературе. У њему су анализирани основне детерминанте и садржајне одреднице југословенско-америчких односа током 1974. године, са посебним освртом на аферу „Вотергејт”. Указано је на све факторе који су утицали на појаву осцилација у билатералним односима земаља. Истовремено су апострофирани рефлексije афере „Вотергејт” на међународне односе, првенствено на стање и положај Југославије на међународној политичкој сцени.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Сједињене Америчке Државе, Тито, Кисинџер, Никсон, несврстане земље, Блискоисточна, Кипарска криза, афера „Вотергејт”.

Војнополитички и економски односи Југославије и САД

Процес споразумевања који је постојао између САД и СССР-а захваљујући политици детанта¹ свакако се рефлектовао и на политику двеју сила према осталим земљама. Оријентишући се да првенствено уз споразумевање са СССР-ом одлучују о судбини света, САД су свим средствима настојале да држе по страни од решавања светских проблема све оне факторе и снаге које су се супротстављале таквом „билатералном” увођењу реда у свету. То је резултирало офанзивним постављањем према земљама Трећег света. Међутим, после одржавања 21. седнице Председништва СКЈ², почињу да се разбијају америчке илузије и очекивања у погледу судбине даљег развоја Југославије које уједно постају и повод за почетак снажне антијугословенске кампање у САД. Југославија је оптужена за антиамериканизам, приближавање СССР-у и Варшавском пакту, гушење демократија и слобода, борбу против интелектуалаца. У америчким медијима се све више говори о тешкој унутрашњој ситуацији у Југославији, великој незапослености, као и о одлагању посета америчких званичника Југославији. Таква антијугословенска кампања имала је задатак да у међународној јавности створи утисак о неуспеху југословенске несврстане политике, самоуправног социјализма и укаже на многобројне тешкоће које су задесиле Југославију. Таквим оптужбама америчка администрација је настојала да утиче на ток и припреме одржавања Десетог конгреса Савеза комуниста Југославије и спровођење уставних промена у Југославији. Целокупна америчка кампања је, у ствари, била само доказ великог америчког интереса за геостратешки и политички положај Југославије. Америчка страна се озбиљно залагала да не допусти ништа што би будући развој у Југославији могао „*усмерити на штету САД, односно у 'корист СССР-а'*”. Међутим, упркос свему, амерички естаблишмент није одустајао од намере очувања добрих односа са Југославијом. Притом је наглаша-

¹ Детант представља нови концепт америчке спољне политике који почиње да функционише почетком 1969. године доласком на власт америчког председника Ричарда Никсона. Подразумева сарадњу, отопљавање, попуштање и смањивање међународних тензија у односу са противницима.

² Децембра 1971. године одржана је 21. седница Председништва СКЈ у Карађорђеву. Том приликом председник Тито је подржао консолидацију политичке ситуације у земљи, оштро осудио МАСПОК у Хрватској и уједно се обрачунао са либералима у Србији.

вао потребу да све несугласице између две земље морају бити расправљане „интерно”, при чему је свака страна требало да води рачуна о интересима друге.³

Током другог мандата америчког председника Ричарда Никсона (од 1972. до 1974) турбуленције у билатералним односима постају све израженије. На њих су свакако утицали различити приступи решавању кризних ситуација у међународним односима. Сада су у први план избили међународни спорови који су географски и физички били много ближи југословенској територији и, самим тим, представљали далеко већу потенцијалну опасност по Југославију и њену политику несврстаности. Стога су југословенска сумњичавост и подозрење у амерички спољнополитички курс постајали све већи. Најпре је отпочео спор између Југославије и Италије око линије разграничења у Трсту, који је добио на озбиљности због маневара НАТО-а у тој зони. Потом је уследио војни удар на Кипру и покушај свргавања са власти Титовог савезника из Покрета несврстаних архиепископа Макариоса. Према мишљењу југословенског руководства, САД су биле директно одговорне за тај пуч који је имао за циљ преусмеравање несврстане политике Кипра на политику тесног везивања за НАТО. Истовремено се све више компликовала ситуација на Блиском истоку, нарочито после одлуке земаља извозница нафте о увођењу ембарга земљама које су подржавале Израел.⁴ Сједињене Државе такође нису криле да им је сметала одлучна подршка Југославије земљама и народима који су се борили за слободу, политички и економ-

³ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 459339, *Америчко-југословенски односи*. Видети још: Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972-1975* (Београд: Институт за савремену историју, 2015), Татјана Милошевић, *Војнополитички односи Југославије и САД 1969-1974* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2021), Ранко Петковић, *Један век односа Југославије и САД* (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992), Henri Kisindžer *Diplomatija II* (Београд: Verzal pres, 1999), Henri Kisindžer, *Memoari I, II* (Загреб: Mladost, 1981), Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija. Studije i dokumentarni prilozii* (Београд: Институт за савремену историју, 2010), Miloš Minić, *Spoljna politika, 1973-1979* (Novi Sad: Centar za političke studije, 1979), Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije* (Београд: Savremena administracija, 1972), Џон Л. Гедис. *Хладни рат* (Београд: Клио, 2003).

⁴ D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972-1975*, 100-102, 175-178. Арапске земље су донеле одлуку, крајем 1973. године (после ескалације четвртог Арапско-израелског рата), да наметну нафтни ембарго савезницима Израела – Сједињеним Америчким Државама и другим западним силама, што је изазвало значајне турбуленције у светској привреди и економску рецесију у западним земљама.

ски суверенитет. То је уједно био још један од мотива напада на Југославију која се налазила у првим линијама борбе за реализацију принципа несврстане политике на међународном плану. Американци су покушали да припишу Југославији амбиције „лидерства” у несврстаном свету због ескалације термина несврстаности који је требало да означи „сврставање у нови блок”. Пошто су временом различите активности Југославије, по питањима у којима су несврстане земље биле јединствене, почеле озбиљније да угрожавају глобалне концепције америчке спољне политике, амерички естаблишмент је према њима почео да примењује израђену селективну политику. Настојао је да разбије њихово јединство, да неке значајније несврстане земље више веже за себе, изолира од међународних збивања, и каналише их на пружање подршке америчким иницијативама. Америчка страна је, такође, видно исказивала незадовољство због југословенске подршке совјетској, односно арапској страни током Октобарског рата.⁵

Према виђењима америчке стране, то је значило директно супротстављање америчким интересима на Блиском истоку. Због тога су у америчкој штампи, посебно оној коју су контролисали јеврејски кругови, објављивани написи у којима је оштро нападано држање Југославије и довођена у питање њена несврстаност. У таквој констелацији међународних снага и односа САД су настојале да остваре снажан притисак на Југославију са циљем да утичу на њен унутрашњи развој и спољну политику, а нарочито на међународну активност и деловање. Као резултат такве америчке политике уследило је замрзавање политичких односа, док је сарадња у другим областима била настављена.⁶

За разлику од политичке, захваљујући обостраним напорима, економска сарадња између две земље се учврстила и проширила у доменима ван редовне трговинске размене, укључујући индустријску кооперацију, заједничка улагања и сарадњу на трећим тржиштима. Шире економско повезивање са САД одражавало је непосредне

⁵ Октобарски рат – Јомкипурски рат вођен је између Израела и коалиције арапских земаља под вођством Египта и Сирије, од 6. до 26. октобра 1973. године. Јомкипурски рат је добио име по томе што је почео на један од највећих јеврејских празника Јом Кипур (Дан помирења).

⁶ Татјана Милошевић, *Војно-политички односи Југославије и САД 1969-1974* (Београд: Медија центар Одбрана, 2021), 219-220, ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 459339, *Југословенско-амерички односи*.

интересе југословенске привреде, пре свега због апсорпционе моћи америчког тржишта и могућности коришћења техничких и научних достигнућа, посебно америчке индустријске и пољопривредне технологије, затим могућности коришћења кредита и зајмова. Спремност за унапређење економске сарадње у целини била је потврђена приликом ранијих посета потпредседника СИБ-а Јакова Сиротковића⁷ Сједињеним Државама и америчких министара финансија и трговине Југославији. Уговорно су биле регулисане неке области привредне сарадње. Тако је дошло до закључења *Споразума о регулисању чартер авио-саобраћаја, Споразума о гаранцијама америчких приватних инвестиција у Југославији*, извршено је репрограмирање увозних квота текстила, обављени су експлораторни разговори о закључењу *Споразума о двоструком опорезивању*, извршене су припреме за потписивање *Споразума о превозу празних контејнера* и постигнута је принципијелна сагласност за формирање *Америчко-југословенске коморе*. Предложено је, такође, да Југославија постане корисник опште шеме преференцијала. Показана је и спремност надлежних америчких финансијских органа да помогну Народној банци приликом пласирања обвезница на америчком тржишту капитала. Интензивирана је финансијска сарадња, како између комерцијалних банака, тако и сарадња са Експорт-импорт банком. Exim банка је одобрила кредите у висини од око 90 милиона долара. Од посебног интереса за односе и развој између две земље био је избор Westinghousa као испоручиоца опреме за нуклеарну електрану Кршко.⁸ На сектору заједничких улагања остварене су широке могућности потписивањем споразума са ОРИС Корпорацијом (Overseas Private Investment Corporation)⁹ за приватне инвестиције у прекоморским земљама. Закључно са 30. новембром 1973. године, ОРИС је примио 17 апликација америчких компанија за осигурање инвестиција у Југославији, а до 31. децембра са америчким компанијама било је закључено осам joint venture-а са укупним улагањем од 8,7 милиона долара. С обзиром на то да је

⁷ Јаков Сиротковић (1922-2002) био је хрватски економиста и политичар. Завршио је економски факултет у Загребу. Био је ректор Свеучилишта у Загребу (од 1966. до 1968. године), а од 1970. до 1974. године потпредседник Савезног извршног већа (владе) СФРЈ.

⁸ О изградњи нуклеарне електране Кршко видети: Dragomir Bondžić, *Između ambicija i iluzija. Nuklearna politika Jugoslavije 1945-1990* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2016), 355-362, 396-399.

⁹ ОРИС је државна агенција САД која је почела са радом 1970. године са задатком да подстицајно делује на америчке приватне инвеститоре да улажу сопствени капитал у привредне пројекте у земљама у развоју.

у претходном периоду научно-техничка сарадња била финансирана искључиво из америчких средстава (контрапарт фондови), током 1974. године уследила је промена закључивањем *Споразума о сарадњи у области науке и технологије* и формирањем заједничког фонда и заједничког одбора. Извоз пољопривредно-прехранбених производа у САД је и даље имао узлазни тренд. Артикали који су се најчешће извозили из Југославије у САД били су: месне конзерве, прерађевине од меса, дуван, хмељ, семе кукуруза и воћни сокови. Истовремено је и увоз из САД имао тенденцију раста. Махом су увожени пољопривредни производи: крупна приплодна стока, пшеница, уљане сачме и сирово и сојино уље. Југославија је имала потребу да увози из САД и пољопривредну механизацију, опрему за биљну производњу итд. Из Југославије се годишње извозило око 700 до 800 тона сирева. У току 1974. године у САД је било извезено око 7. 600 тона дувана у вредности од око 263 милиона динара. ИПК Осијек и америчка фирма Corn Production System склопили су уговор, 19. фебруара 1974. године, о заједничком улагању у систем производње кукуруза. По том уговору, та фирма из Чикага је била у обавези да уложи у модернизацију машина и технологију за производњу кукуруза у вредности од 2 милиона долара, док је ИПК Осијек уложио 2,2 милиона делом у готовом новцу, а делом у објектима и условима за производњу.¹⁰

У југословенском секретаријату за пољопривреду су нагласили да су током 1974. године приноси жетве у САД били мали због суше. Према њиховим проценама, производња кукуруза је износила 4,9 милијарди бусела, а производња жита 1,8 милијарди бусела. Због тога се житарице више нису нашле на листи ССС кредита намењених Југославији, већ су то били други производи, попут памука, дувана и биљних уља. Мања производња и већа потражња требало је да утичу на пораст цена пољопривредних производа. Чак су одређени кругови у Конгресу препоручивали контролу извоза, односно увођење разних ограничења, извозних дозвола и квота под изговором стабилизације и спречавања пораста цена и вођења ефикасније борбе против инфлације.¹¹

¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-130, 451443, *Пољопривреда и прехранбена индустрија*. Видети још: Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici* (Zagreb: Matica hrvatska, 2002). Т. Милошевић, *Војнополитички односи Југославије и САД 1969-1974*, 220-227

¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 1091, *Амбасада СФРЈ у Вашингтону* 27. 08. 1974.

Током 1974. године, у Њујорку је био одржан први неформални састанак о пословању са Југославијом у организацији Сједињених Држава. У уводном излагању југословенски амбасадор Тома Гранфил¹² је говорио о могућностима даљег побољшања политичких односа између две земље, резултатима привредног развоја СФРЈ и развоју економских односа са САД. Том приликом је посебно апострофиран значај индустријско-техничке сарадње са САД (термоелектране на угљ, хидроелектране, производња хране, алуминијум, челик, бакар, олово). Заменик директора за источну Европу у САД Карол Браун је говорио о политичким факторима који су утицали на америчко-југословенску трговину. Сагласан је био са оценом амбасадора да су се односи између две земље, алудирајући на политичке, временом поправљали и постајали све бољи. Сходно томе, САД су настојале да подрже територијални интегритет Југославије, њену политичку и економску стабилност, као и развој економских, културних и научних односа са њом. Американци су сматрали да је у Југославији био присутан „социјализам хуманијег лица“, прагматичног приступа, што је нудило велике могућности америчком бизнису (слободне цене, конкурентски услови, приватна својина пољопривреде). Чак су тврдили да је Тито, кога су називали „последњим Хабсбурговцем“, формирао око себе групу људи на које се могао ослањати када је била реч о будућем развоју државе. Американци су сматрали да је Југославија на међународном плану била и остала водећа несврстана земља. Такође, сматрали су да су будућност Југославије и њени односи са САД зависили од општег стања односа у свету.¹³

На финансијском плану југословенска сарадња са САД била је на добром путу. Са америчком Експорт-Импорт банком се успешно сарађивало. Амерички амбасадор у Београду Малком Тун је похвално говорио о развоју југословенске привреде. Југословенски савезни секретар за финансије Момчило Цемовић¹⁴ је чак нагласио да је Југославија у 1973. години била сврстана међу земље са најмањом инфлацијом. Током 1974. године Југославија је наставила са системом планирања у привреди, али се није одрекла система тржишне привреде. Југосло-

¹² Тома Гранфил је био југословенски амбасадор у САД од 1971. до 1975. године.

¹³ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 459339, *Америчко-југословенски односи*.

¹⁴ Момчило Цемовић (1928–2001) завршио је економски факултет у Београду. Био је секретар Савеза комуниста Економског факултета у Београду, а затим посланик у Савезној скупштини Југославије. Савезни секретар за финансије био је у периоду од 1974. до 1978, а од 1978. до 1982. године обављао је дужност председника Извршног већа Социјалистичке Републике Црне Горе.

венска страна је чак предлагала састанак са америчким министром финансија Вилијамом Сајмоном¹⁵ на коме би се разговарало о текућој робној размени, финансијској сарадњи, дугорочној производњи и техничкој кооперацији, укључујући и заједничка улагања.¹⁶

Обим робне размене у СФРЈ је током 1974. године достигао рекордну вредност од 419,5 милиона долара. Извоз у САД је повећан за преко 55% и достигао је вредност од 232,5 милиона долара. Захваљујући представништвима привредних организација реализовано је преко 70% југословенског извоза на тржишта САД. Само се у Њујорку налазило 16 представништава југословенских привредних организација које су радиле у области робне размене. Прво место у југословенском извозу заузимала је производња дрвета у вредности од преко 36 милиона долара. Затим су следили неметали и метали, у вредности од 30 милиона долара, па пољопривредни производи где су највећу ставку чиниле месне конзерве, у вредности од 22 милиона долара, а затим текстил, обућа и кожа, у вредности око 11 милиона долара. На тако повољно кретање робне размене утицао је низ чинилаца као што су били: величина и апсорпциона моћ америчког тржишта, мењање опште политике, службених и привредних кругова САД у погледу проширења економских односа са социјалистичким земљама. Чак је неколико југословенских фабрика извозило алате директно на америчко тржиште и пословало у 1974. години преко представништава предузећа директно са америчким фирмама. Истовремено су и поједине велике америчке фирме почеле да показују све веће интересовање за пословање са југословенским предузећима.¹⁷

У организацији Института за светску трговину, у Њујорку је, током 13. и 14. децембра, била одржана Конференција о трговини са Југославијом, којој је присуствовало стотињак особа. Махом су то били пословни људи из неколико америчких банака и корпорација, представници Стејт Департамента, трговине и други. Присутством представника свих владиних установа желео се показати интерес америчке администрације за развијање економских односа са Југославијом. Иступања америчких пословних људи који су сарађивали са југословенским предузећима оцењена су као врло позитивна.¹⁸

¹⁵ Вилијам Сајмон (1927–2000) био је амерички министар финансија од 1974. до 1977. године.

¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-8, 687, *Белешка о разговору М. Цемовића, савезног секретара за финансије са америчким амбасадором М.Туном* 21. 10. 1974.

¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 46873, *Осврт на резултате рада представништава југословенских привредних организација у Њујорку.*

¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 425017, *Трговина са Југославијом.*

Макроекономска слика СФРЈ је по перцепцији пословног света Њујорка тада изгледала овако: страна задужења 3,5 милијарди долара, платни биланс-дефицит 1,11 милијарди долара, међународна ликвидност 1,265 милиона долара, стопа инфлације преко 30%. Амерички банкар су преиспитивали могућности југословенске владе да прати и сагледава брзину промена у свету, стварање новог међународног распореда снага, улогу америчко-совјетских договарања у будућности, као и нови положај петролејом богатих несврстаних земаља. Највеће похвале биле су упућене југословенској привреди која се појавила као најбољи партнер у поређењу са поједним суседним земљама. Америчка страна је истицала могућност да у перспективи развија послове са Југославијом уколико она буде у позицији да јасно постави приоритете општих националних интереса и разради пројекте.¹⁹

У оквиру активне југословенско-америчке сарадње уследила је посета америчког министра за трговину Фредерика Дента²⁰ Југославији, 15. априла 1974. године. Један од циљева посете свакако је било Дентово присуство потписивању уговора о испоруци опреме за нуклеарну електрану Кршко од стране америчке фирме Вестингхаус (Westinghousa). Дент је показао спремност да за време посете са надлежним југословенским функционерима разговора о свим билатералним и међународним проблемима. Изразио је жељу да се том приликом састане са потпредседником СИБ-а Јаковом Сиротковићем и секретаром за финансије Јанком Смолеом²¹. Имајући у виду ситуацију у политичким односима две земље после Треће конференције несврстаних, одржане у Алжиру 1973. године, кризу на Блиском истоку, као и непостајање политичког дијалога између две земље на високом нивоу, југословенска влада је подржавала боравак Дента у Југославији. При томе је сматрала да је та посета представљала изузетно добру прилику за размену мишљења о даљем развоју економске сарадње и текућим светским проблемима које је требало прихватити. Дент се залагао за унапређење економско-билатералних односа и испољио видан интерес за пружање пуне подршке акцијама на том плану. Лично се ангажовао око формирања америчко-југосло-

¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-124, 460872, СФРЈ у оценама банкара Њујорка.

²⁰ Фредерик Дент био је амерички секретар за трговину од 1973. до 1975. године.

²¹ Јанко Смоле (1921–2010) био је југословенски секретар за финансије од 1967. до 1974. године. Такође, обављао је дужност заменика извршног директора Међународне банке за обнову и развој у Вашингтону. За гуверенера Народне банке ФНРЈ постављен је 1958. године.

венске коморе у Сједињеним Државама. Новину у америчком ставу представљало је саглашавање са гледиштем Југославије да се мир и стабилност у свету нису могли постићи без напретка у решавању економских питања.²²

Упоредо са економским текли су и други видови сарадње између две земље. Поред осталих, у периоду од 25. до 29. априла, уследила је посета бившег помоћника америчког државног тужиоца мајора Вила Вилсона (Will Wilson)²³ Југославији поводом афере „Вотергејт”. Према његовим наводима, суштина те афере заснивала се у настојањима политичке (Конгреса) и законодавне власти да се изједначе са председником у вршењу утицаја на унутрашњу и спољну политику с обзиром на то да је власт председника већ била увећана до нежељеног нивоа. Некадашњи помоћник америчког државног тужиоца Вилсон је сматрао да су противници детанта имали удела у афери, али да то није било пресудно. Детант се, по његовом мишљењу, и даље налазио у основи америчке спољне политике и на њега је утицала афера „Вотергејт”. Вилсон је искористио посету Југославији као прилику да, поред осталог, презентује југословенској страни и ставове америчког државног секретара Хенрија Кисинџера који су се односили на велике пропусте америчког естаблишмента у сагледавању значаја политике несврстаних земаља које су максимално искористиле руска и кинеска страна у циљу јачање сопственог утицаја у тим земљама. Истовремено, Вилсон је указао и на специфичне промене америчке политике на Блиском истоку и постизање све чешћих договора са низом арапских земаља. Такође, говорио је о преврату у Чилеу, при чему је настојао да негира учешће америчке обавештајне службе СИА у тим догађајима, док ниједног тренутка није оспоравао умешаност америчких компанија. Вилсон је тврдио да Шлезингерова²⁴ доктрина „циља” још није била усвојена, упркос очекиваним новинама у стратегији. Целокупна америчка политика била је базирана на селективности у избору политичких циљева, односно оних које је требало постићи како би се обезбедили амерички интереси у појединим светским подручјима. Сматрао је да САД нису биле у могућ-

²² ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-129, 46318, Посета америчког министра трговине Фредерика Дента Југославији 15. 04. 1974. Иво Висковић, „Односи Југославије и Сједињених Америчких Држава” *Југословенски преглед*, (1985), 23-47, Т. Милошевић. *Војнополитички односи Југославије и САД 1969-1974*, 220-227.

²³ Вил Вилсон (1912-2005) био је помоћник тексашког државног тужиоца од 1957. до 1963. године. Помоћник америчког државног тужиоца у криминалистичком одсеку у Министарству правде био је од 1969. до 1971. године. Учесник је Другог светског рата у којем је напредовао до чина мајора.

²⁴ Џејмс Шлезингер је био амерички министар одбране од 1973. до 1975. године.

ности да обезбеде све те циљеве, те се зато постављало питање како су и колико Шлезингерове идеје уопште биле остварљиве. Вилсон и амерички естаблишмент су показали и интерес за развој догађаја у Југославији у случају одласка са власти југословенског председника. Према америчким проценама, комунистичка партија у Југославији је успела да осетно појача утицај у земљи, док се југословенска армија од раније сматрала посебним амалгамом јединства земље. Вилсон је током посете Југославији посебно нагласио да амерички циљ није подразумевао привлачење Југославије у НАТО, већ опстанак несврстане Југославије.²⁵

Током прве половине 70-их година војне набавке из САД су биле ограничене. Углавном су обухватале резервне делове, моторе, склопове и опрему која је била потребна за одржавање наоружања и војне опреме добијене из војне помоћи или купљене на америчком тржишту. Те набавке су се стално смањивале с обзиром на то да се радило о застарелој техници. Стога је у периоду од 1970. до 1974. године било одржано више разговора са представницима америчке амбасаде у Београду, размењено неколико посета на нивоу радних група КОВ и РВ, као и високих војних делегација двеју земаља. Током тих разговора биле су разматране могућности за проширење војноекономске сарадње и добијање савремених средстава у области електронике, средстава за борбу против ниско-летећих циљева и муниције са повећаним дометом. Међутим, амерички одговори на југословенска потраживања били су пролонгирани. Југословенској страни се и даље испоручивала искључиво застарела опрема. Сходно томе, југословенска влада је била принуђена да изнова шаље захтеве америчкој влади који су имали за циљ либерализацију извоза наоружања и војне опреме у Југославију. После дугих прозивки југословенске стране, Американци су најзад показали спремност да јој продају и материјале који су били под ембаргом, али под условом да се разматрају сви захтеви засебно.²⁶ Током 1974. године, у оквиру студијских путовања, Југославију су посетиле бројне групе америчких официра – слушалаца Више војне академије. Истовремено је америчким ратним бродовима било омогућено да посећују југословенске луке. Једна од значајнијих свакако је била посета америчког ратног бро-

²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-1, 36, *Разговор са мајором Вилсоном бившим помоћником америчког државног тужиоца*.

²⁶ АЈ, КРР, I-3-а/SAD. Татјана Милошевић, „Обнова војне сарадње САД и СФРЈ 1970-1974”, *Војноисторијски гласник*, бр. 2 (2017), 257-282. Т. Милошевић. *Војно-политички односи Југославије и САД 1969-1974*, 225-227.

да „Литл Рок“ („LittleRock“) Сплиту, од 23. до 27. маја 1974. године.²⁷ На њему се налазио командант америчке Шесте флоте вицеадмирал Данијел Марфи (Daniel Murphy)²⁸ чији је одлазак био предвиђен за 27. мај с обзиром на то да је тада било заказано одржавање Десетог конгреса КПЈ.²⁹

Међународна позиција Југославије и дисонанте у југословенско-америчким односима

У оквиру америчких националних интереса било је и питање опстанка Југославије, као веома важно из стратешких али и економских разлога. Познато је да су Американци подржавали југословенску привредну реформу, започету још 1963. године, која је подразумевала слободно деловање тржишта. Пошто је америчка страна у Југославији спроводила тзв. „политику нижег профила“ (мање упадљивог присуства) како би спречила совјетску интервенцију у њој, америчка подршка привредној реформи била је од великог значаја. Недоследност у пружању подршке могла је довести до урушавања југословенске привредне реформе, што је могло имати за последицу потпуни крах америчке политике у источној Европи, распад југословенске државе, сукобе великих сила на том подручју и пропаст несврстане политике.³⁰

Из наведених разлога Американци су настојали да се залажу за одрживу, интегралну и независну Југославију која не би била део Варшавског пакта нити НАТО-а. Америчка страна је била свесна да

²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-130, 420097, *Забелешка из разговора С. Старчевића начелника Четврте управе са америчким амбасадором Туном* 25. 04. 1974. Т. Милошевић „Обнова војне сарадње САД и СФРЈ 1970-1974“, *Војноисторијски гласник*, бр.2 (2017), 257-282.

²⁸ Данијел Марфи (1922-2001) био је командант Шесте америчке флоте у Средоземљу за време Арапско-израелског рата 1973. године и Кипарске кризе 1974. године. Из активне службе се повукао 1977. године. Пре тога је био главнокомандујући америчког носача авиона USS Bennington.

²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-130, 421333, *Забелешка о разговору шефа групе у Управи за Северну Америку Д. Грубора са саветником америчке амбасаде Д. Тајсом* 30. 04. 1974.

Десети конгрес КПЈ је одржан од 27. до 30. маја у Београду. Савез комуниста је на Конгресу резимирао критичка преиспитивања друштвено-политичких односа и сопствених политичких искустава, анализирао друштвену суштину промена у друштвено-економском систему и утврдио основне правце и задатке нове етапе у развоју социјалистичког самоуправљања.

³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-1, 50, *Из предавања др Брукса на Универзитету Вејн Стејт, одржаном за слушаоце америчке Командно-штабне школе РВ*, 2. 10. 1973.

би озбиљнији унутрашњи сукоби у Југославији, као и радикалне промене њене спољне политике, могли озбиљно утицати на детант у Европи. За разлику од Запада, који је прихватио политички *status quo* у Југославији, Москва је подржавала несврстаност Југославије у жељи да јој омогући унутрашње уређење по угледу на совјетско и укључи је у сопствени блок. Међутим, проблем националног питања у Југославији почиње да се све озбиљније захуктава и постаје поново актуелан. С обзиром на то да је Југославија после 1971. године увела курс „стежања” али не и враћања на совјетски унутрашњи политички систем, партија је настојала да ограничи шовинизам и да поново створи свејугословенски партијски центар. Сходно томе, Савез комуниста Југославије почиње све више да представља политичку институцију намењену очувању државе. Међутим, нереално виђење и тумачење унутрашњих дешавања и спољнополитичких потеза у Југославији (разбијање либерализма у унутрашњој политици, сукоб са западним земљама око земаља Трећег света, Италијом око Трста, наводна југословенско-совјетска сарадња у Блискоисточној кризи) постаје повод за поновну појаву сумњи на Западу о могућем уласку Југославије у Источни блок. Проглашење новог Устава 1974. године посебно је побудило велику пажњу и публицитет у иностранству с обзиром на то да је нови Устав био оцењен као значајан документ за Југославију и њен будући развој. Због прогресивних и оригиналних решења које је пружао, представљао је праву вредност. Међутим, због недостатка његовог текста немогуће га је било пласирати и експонирати, а посебно указати на његов значај у југословенским представништвима у иностранству. Тако је била пропуштена шанса и могућност широког презентовања југословенског Устава светској јавности.³¹

Међутим, у америчким политичким круговима, као и у средствима информисања доста се говорило о доношењу новог устава у Југославији. Његово усвајање било је пропраћено агенцијским извештајима и информацијама у америчкој штампи, чији су основни акценти били врло слични западноевропским. Већина новинских информација су садржале само основне циљеве Устава. Према њиховим тумачењима, нови Устав требало је да допринесе јачању једин-

³¹ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-74, 420265, *Информација о пропагандној активности у вези Устава СФРЈ*. Видети: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knjiga III, *Socijalistička Jugoslavija 1945-1988* (Beograd: Nolit, 1992), Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije* (Beograd: Nolit, 1976).

ства земље, проширењу учешћа радника у управљању предузећима и решавању општих проблема друштва, обезбеђењу континуитета система на дужи рок, сузбијању национализма и сепаратизма било које националне хегемоније, јачању улоге и утицаја Савеза комуниста у читавом свету.³² Њиме је било омогућено јачање власти централне владе и партијског апарата, док је радницима дата већа економско-политичка моћ. У целини гледано, прве оцене америчке штампе о Уставу нису биле негативне с обзиром на то да су били наглашени самоуправљање и јачање улоге радничке класе.³³

Југославија је, у складу са својом међународном позицијом, и даље радила на превазилажењу бројних несугласица које су биле присутне у односима са САД. Једна од њих је била и поимање самог концепта нове америчке спољне политике, односно детанта. Према мишљењу америчке стране, тај спољнополитички концепт имао је за циљ отклањање директне опасности, посебно војне конфронтације. Међутим, југословенски естаблишмент је сматрао да је његов задатак био да допринесе превазилажењу стања Хладног рата, смањењу опасности од општег нуклеарног сукоба и омогућењу решавања низа важних међународних питања. Стога се југословенска страна отворено залагала за прерастање детанта у светски процес који би имао за циљ обухватање односа међу члановима међународне заједнице на бази мирољубиве коегзистенције, уз пуно поштовање независности, суверенитета, немешања у унутрашње послове и активно ангажовање свих земаља у решавању тренутних и дугорочних међународних проблема. Само на таквим основама детант је могао допринети превазилажењу блоковске поделе света и успостављању стварне равноправности, односно стварању услова за конструктивну сарадњу свих земаља у интересу светског мира и општег напретка. Међутим, за разлику од југословенске, америчка страна је полазила од позиција и интереса САД, као водеће капиталистичке силе која је сматрала да је решења кључних и горућих проблема требало тражити кроз практичну примену политике детанта. Користећи своју војну, економску и финансијску снагу, САД су настојале да на тај начин одрже своју доминантну улогу и заштите своје посебне интересе у светским односима. У том смислу се појављују као обједињујући и координирајући фактор политике Запада према земљама у развоју. У

³² ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-74, 48373, *Амбасада СФРЈ*.

³³ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф- 74, 49797, *Иностранна штампа о проглашењу новог Устава*.

америчкој политици детанта није било места за политику несврставања. Постојале су чак интерне оцене да је политика несврстаности, због своје прогресивне и антиимперијалистичке оријентације, представљала директну сметњу аранжманима које су САД и Запад желели успоставити кроз детант. Трећи свет и политика несврставања несумњиво су представљали дугорочни проблем за политичку стратегију САД, коме су Американци морали прилазити са становишта глобалног надметања са СССР-ом и Кином. Стога су Американци настојали да неутралишу прогресивност у иступањима појединих несврстаних земаља на међународном плану кроз билатералну сарадњу и примену снажних притисака, чак и режирање контрареволуција. Однос Америке према политици несврставања је, у великој мери, зависио од тога колико су несврстане земље могле ефикасно да поставе своје конкретне захтеве и програм на међународном плану, колико су успешно могле да развијају међусобну сарадњу и јединствено се ангажују на конкретном решавању политичких, економских и друштвених проблема савременог света. Међутим, овакав амерички став према политици несврстаних, који се заснивао на разбијању њиховог јединства и елиминацији несврстаности као фактора међународне политике, био је доминантан до одржавања Алжирске конференције³⁴ 1973. године, када је уследио потпуни заокрет. Од тог тренутка САД почињу да прихватају несврстаност као мање или више пасивни неутрализам и задржавање еквилибријума односа према великим силама. За разлику од САД, Југославија је сматрала да се јединство несврстаних земаља заснивало на заједничком интересу и тежњи за променама економских и политичких односа у свету. Према виђењима њеног естаблишмента, несврстане земље су имале визију света која је подразумевала развој сваке земље у миру и слободи у складу са њеним потребама и тежњама, као и развој међународне сарадње на основама пуне равноправности, политичког, економског суверенитета и немешања.³⁵

Југословенска и америчка администрација су, такође, имале сасвим различите погледе и по питању рада Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС). Притом су Сједињене Др-

³⁴ Четврта конференција несврстаних одржана је у Алжиру од 5. до 9. септембра 1973. године. Имала је за циљ јачање политике несврстаности и њено одређивање за континуирану активност.

³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-124, 422370, *Запажања о новој доктрини САД*, D. Vogetić, и. д., 186-188.

жаве наступале у оквиру блоковских усаглашених ставова НАТО-а, али су истовремено водиле рачуна да своје преговарачке позиције и рад КЕБС-а држе усмерене у правцу остваривања својих циљева као суперсиле. У домену европске безбедности и сарадње, САД су се залагале за њено учвршћење кроз балансирано смањење снага НАТО-а и Варшавског уговора (ВУ). Медитеранску димензију и шири ваневропски аспект КЕБС-а прихватиле су уз велика опонирања. Југословенска страна је сматрала да је КЕБС требало да допринесе унапређењу безбедности, политичке, економске, културне и научне сарадње између држава учесница конференције у циљу превазилажења подељености и учвршћења мира у Европи.³⁶

Блискоисточна криза је, такође, представљала још једну карику у низу југословенско-америчких несугласица. С обзиром на то да су САД тежиле очувању стечених позиција на том простору, константно су морале да раде на избегавању нових сукоба, заштити стратешких и економских интереса у том региону, потискивању совјетског присуства и утицаја, као и учвршћењу и јачању веза са арапским земљама. Такође су се залагале за одржање контроле на том подручју кроз сталне и уравнотежене акције. Истовремено су инсистирале и на очувању положаја главног посредника у тражењу решења кризе тзв. системом „корак по корак“³⁷. Иако се нису изјашњавале о коначним решењима Блискоисточне кризе, интерно су подржавале неке од израелских захтева (нпр. захтев за територијалне уступке арапских земаља). Током свих ових превирања на Блиском истоку, Југославија је играла важну улогу с обзиром на то да је била једна од најактивнијих чланица Покрета несврстаних чији је задатак био да ради на елиминацији жарихта светских криза. Стога је југословенски председник био у обавези да свакодневно комуницира са представницима разних арапских земаља и да одржава контакте са њиховим функционерима.³⁸

Још једна у низу криза које су се рефлектовале на југословенско-америчке односе била је Кипарска криза. Наиме, југословенска страна је сматрала да су САД главни кривац за извођење државног удара на Кипру. Стога је водила жестоку кампању уперену против америчке империјалне политике у свету³⁹. Став Југославије је био да

³⁶ Исто.

³⁷ D. Bogetić, *н. д.*, 296-297.

³⁸ D. Bogetić, *н. д.*, 159.

³⁹ Кипарска криза је утицала на америчко-југословенске билатералне односе. Две земље су тим поводом размениле мишљења током разговора које су у Београду, 4. новембра 1974. године, водили председник Тито и амерички саветник за националну

је напад на Кипар представљао уједно и напад на основе међународног мира и безбедности, као и на принципе на којима су се заснивали међународни односи. Заступала је становиште да се праведно и трајно решење кипарског проблема заснивало искључиво на очувању независности, суверенитета, територијалног интегритета и несврстаности Кипра, успостављању равноправности двеју заједница, као и повлачењу свих страних војних снага са Кипра.⁴⁰ Међутим, због услова крајње сложености и неизвесности по стабилност јужног крила НАТО-а и ширих америчких стратешких интереса у Средоземљу и на Блиском истоку, америчка администрација је била приморана да своје напоре усмери у правцу стишавања те кризе и ограничавање њених даљих штетних последица по интересе и јединство Запада. Амерички став по питању решавања кипарске кризе је временом еволуирао. У односу на првобитни, који се противио било каквој подели Кипра и тежио очувању јединствене суверене државе, крајњи амерички стратешки циљ заснивао се на подели острва. Америчка страна је сматрала да би само на тај начин могао бити заустављен совјетски утицај на тој стратешки важној тачки Медитерана.⁴¹

Утицај афере „Вотергејт” на међународне односе и Југославију

Захваљујући афери „Вотергејт” популарност америчког председника Ричарда Никсона у јавности је нагло опала током 1973. и 1974. године. Иако је Никсон тријумфално добио изборе 1972. године и притом обећао повратак мира и сигурности након револуционарних шездесетих година, то се у Сједињеним Државама ипак није догодило. Још током самих избора избила је највећа афера у америчкој

безбедност Хенри Кисинџер. Амерички државни секретар се најпре састао са југословенским министром иностраних послова Милошем Минићем, а затим са Титом. Минић је том приликом предочио Кисинџеру да је Кипарска криза имала велике реперкусије по безбедност Југославије. Током разговора је нагласио да би Југославија у перспективи била веома задовољна уколико би САД подржале успостављање независне и несврстане Републике Кипар с обзиром на то да би то истовремено значило и базу за успостављање пријатељских односа између Грчке и Турске. С друге стране, Кисинџер је у свом излагању апострофирао незадовољство држањем Југославије, алудирајући на говор југословенског председника и министра Минића у Уједињеним нацијама о умешаности америчке обавештајне службе CIA у кипарски пуч. Видети више: Бојан Б. Димитријевић, *Кисинџер у Београду* (Београд: Институт за савремену историју, 2023).

⁴⁰ Т. Милошевић, *Војно-политички односи Југославије и САД 1969-1974 ...*, 264.

⁴¹ Драган Богетић, „Кипарска криза 1974. и погоршање југословенско-америчких односа”, *Токови историје*, бр. 3 (2014), 111-129.

политичкој историји. У време изборне кампање ухапшено је петоро лица због насилног упада у просторије Изборног штаба Демократске странке у хотелу „Вотергејт” у Вашингтону. Убрзо се испоставило да су ухапшени били део Никсоновог изборног штаба. Они су, у ствари, били припадници специјалне обавештајне групе која је имала задатак да заустави цурење тзв. Пентагонских папира, тајних информација које су реално говориле о стварном америчком положају у Вијетнаму. Међутим, они су брзо пребачени са задатака националне безбедности на шпијунирање Никсонових противника. Целу аферу су разоткрили новинари *Вашингтон поста*, захваљујући којима је афера доспела у јавност. Клупко се размотало и дошло се до сазнања да је председник Никсон био умешан у шпијунажу својих највећих противника. Међутим, током саме афере Никсон је настојао да омета истрагу, што је указивало на његову одговорност. Временом се показало да је афера „Вотергејт” била само мањи преступ у низу криминалних активности које је извршио амерички председник.⁴²

У складу са дешавањима везаним за поменућу аферу, Комитет за правосуђе Представничког дома Конгреса био је приморан да покрене предлог поступка за опозив америчког председника. До јуна 1974. године већ 55% америчке јавности сматрало је да актуелни председник треба да поднесе оставку или буде опозван. Међутим, председник Никсон се дуго није изјашњавао о самој афери коју је сматрао покушајем подривања његове способности вођења спољне политике. Ипак, убрзо је Комитет за правосуђе изгласао пресуду којом је председник Никсон био оптужен за злоупотребу положаја, опструкцију правде и непоштовање Конгреса. Правосудни одбор Представничког дома је, после шест недеља затворених седница на којима су били презентовани докази у поступку покретања поступка опозива (импичмент) против Никсона, објавио већину материјала из тог поступка. Ерозија политичке позиције америчког председника је кулминирала после објаве података конгресног одбора и федералне пореске службе о утаји и пореском дугу у износу од преко 430 хиљада долара. Међутим, Никсон се држао тактике којом није бранио себе већ институцију председника. Примарни циљ да преживи на положају председника уобличио је његову тактику будући да су јужне демо-

⁴² Dubravka Stojanović, *Rađanje Globalnog sveta 1880-2015* (Beograd: Čigoja štampa, 2015), 333, Robert Šulcinger, *Istorija američke diplomatije od 1900* (Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2012), 297.

крате и републиканци у Сенату чинили његов ослонац.⁴³ Најбитнији део стратегије одбране заснивао је на резултатима постигнутим на међународном плану. У спољној политици амерички председник се и даље залагао за наставак детанта, очување добрих односа са Кином, смиривање односа са Западом, политику дезангажовања на Голану и решавање проблема на Блиском истоку.⁴⁴

Након свих дешавања везаних за аферу „Вотергејт”, која је резултирала оставком америчког председника Никсона, 9. августа 1974. године, амерички политички врх је упутио поруку и југословенском председнику Титу, у којој је изражена жеља за даљим наставком сарадње и унапређењем билатералних односа на бази поштовања принципа формулисаних у тзв. Вашингтонској декларацији⁴⁵. Америчка страна је том приликом изразила поштовање према независној Југославији и њеној несврстаној позицији. Амерички државни секретар Кисинџер је настојао да потврди континуитет америчке политике према Југославији. У поруци се нагласило да ће се у перспективи односи између две државе развијати у основи повољно, али уз повремене осцилације због различитог поимања начина решавања међународних криза. Афера „Вотергејт” је утицала да се у комунистичким земљама, па и у Југославији, она почне сматрати сведочанством да је и у узорним западним земљама било „прљавог веша”.⁴⁶

На колегијуму југословенског савезног секретара се веома отворено говорило о променама које су се десиле у Сједињеним Државама после Никсонове оставке. Током дискусије југословенски естаблишмент је констатовао да је његова оставка била проузрокована читавим сплетом околности, од којих је америчка спољна политика представљала један од крупнијих разлога. Истовремено је и у извештајима југословенског амбасадора Томе Гранфила из Вашингтона било речи о актуелној оставци америчког председника. Југословенски амбасадор је настојао да упозна југословенску политичку елиту у Београду са конкретним публикованим доказима о

⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф- 128, 431617, *Актуелности унутрашње ситуације у САД. Т. Милошевић, Војно-политички односи Југославије и САД 1969-1974*, 232-234.

⁴⁴ Исто. D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972-1975*, 102-103, R. Šulcinger, *Istorija američke diplomatije od 1900*, 297-299.

⁴⁵ У заједничкој Декларацији, донетој 1971. године, тзв. Вашингтонској изјави, били су прихваћени принципи равноправности и узајамног уважавања на којима је требало да се развијају односи између СФРЈ и САД. За Југославију је био најважнији онај део изјаве у којем се наводило гарантовање мира и стабилности придржавањем принципа независности, узајамног поштовања и пуне равноправности суверених држава, без обзира на разлике или сличности у њиховим друштвеним, политичким и привредним системима у пуној сагласности са духом и принципима Повеље Уједињених нација.

⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-124, 443242, *Информација о утицају смене америчког председника на политику земље.*

покушајима Никсонове злоупотребе Централне обавештајне агенције (CIA) у циљу обуставе истраге поводом афере „Вотергејт”. Гранфил је навео и чињеницу да су против Никсона устали чак и његови пријатељи који су требали да представљају задњу линију одбране у Сенату. Показало се, такође, да нико није смео да устане у одбрану човека који је ударио на основу система и безбедности америчког друштва. Гранфил је настојао да укаже на чињеницу да је у америчком друштву, упркос свему, ипак постојала жеља за даљим спровођењем Никсонове спољне политике, иако је било очигледно да је постојао изванредан застој у темпу детанта. Југословенски амбасадор је нагласио да Никсонов одлазак са политичке сцене није требало да има већег одраза на билатералне односе са Југославијом.⁴⁷

У Београду је било оцењено да промена односа снага у САД није видно утицала на промену америчких спољнополитичких приоритета и циљева већ само на кориговање њихових метода, тактика и темпа реализације. Сматрало се да је Никсонова смена прилично утицала на јачање позиција оног дела америчких конгресмена који су заступали радикалније ставове у сфери међународних односа.⁴⁸

Према извештајима југословенског амбасадора из Вашингтона, може се закључити да је криза положаја америчког председника, изазвана афером „Вотергејт”, била само део једног ширег кризног стања које је потресало главне политичке структуре и институције извршне власти у САД и рефлектовало се на све главне америчке обавештајне службе, међу којима и на CIA. Подаци о обарању влада у неким земљама, потом мешање CIA у унутрашња питања САД (Вотергејт), која су била у надлежности Федералног истражног бироа (FBI), изазвала су бурне реакције конгресмена, сенатора и јавности који су, поред осталог, захтевали и ревизију обавештајне службе CIA.⁴⁹

Пре него што је смењен, а у јеку афере „Вотергејт”, амерички председник Никсон је, ради очувања политике детанта, најпре отпутовао на Средњи исток, а затим и у Москву (27. јун – 3. јул). Међутим, у САД су постојале многобројне негативне реакције и отпори пред његов пут у Москву који су били показатељи да су снаге против Никсонове и Кисинџерове доктрине детанта биле веома јаке. Према

⁴⁷ AJ, KPR, I-5-b/SAD, *Писмо југословенског амбасадора Т. Гранфила потпредседнику СИВ Минућу*. Видети још: Miloš Minić. *Spoljna politika Jugoslavije, 1973-1979* (Novi Sad: Centar za političke studije, 1979).

⁴⁸ AJ, KPR, I-3-a/107-212, *Неки елементи спољне политике САД*, R. Šulcinger, н. д., 304-308.

⁴⁹ AJ, KPR, I-5-b/SAD, CIA

њима, основни циљ америчке спољне политике требало је да остане одржавање положаја „прве силе у свету” који би се темељио на континуираном одржавању америчке војне и економске супериорности. Очекивало се да САД наставе политику детанта са позиција силе и да примењују прагматичан, тактички еластичан и методолошки разноврстан приступ најважнијим међународним проблемима.⁵⁰

Совјетски лидер Брежњев је, након посете америчког председника, информисао југословенског председника о садржају разговора које је водио са Никсоном и државним секретаром Кисинџером током њиховог боравка у Москви. Истакао је да је главни политички резултат тог сусрета подразумевао даље јачање позиција мирољубиве коегзистенције и пословне сарадње држава са различитим друштвеним системима.⁵¹

Према Брежњевљевим наводима, Никсонова оставка је представљала изненађење и за Совјете. Међутим, потребно је напоменути да је укупну совјетску јавну реакцију на Никсонову оставку карактерисала одмереност и активна усмереност на даље развијање започетог курса у односима са САД. Суштински задатак Совјета заснивао се на очувању политике детанта и побољшању односа са америчком страном, без обзира на личност која се налазила на челу САД. У првим детаљнијим совјетским анализама, Никсонов пад се повезивао са широм кризом у политичким и економским односима. Совјети су сматрали да је у позадини акције против Никсона био „део великог бизниса” и војно-политичког комплекса који је био незадовољан укупном Никсоновом позицијом.⁵² Иако су Совјети очекивали да ће се Никсон бранити до краја, на крају су дошли до закључка да су га ипак сломила два фактора: сазнање да је изгубио већину у Сенату и понуђени компромис (да неће бити осуђен).⁵³

Међутим, главни циљ америчке политике према Југославији након Никсонове оставке остаје манифестација добрих односа са Југославијом у току глобалних америчких активности. То се нарочито осетило током посете америчког државног секретара Кисинџе-

⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-124, 422370, *Запажања о новој доктрини САД*. Видети: Душан Никוליш, *САД, Стратегија доминације* (Београд: Радничка штампа, 1985).

⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-128, 440278, *Резиме и закључци са Колегијума Савезног секретара* 12. 08. 1974.

⁵² Исто.

⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-125, 439042, *Први одједи Никсонове оставке у СССР*, 13. 08. 1974. Никсон је био једини амерички председник у америчкој историји који је поднео оставку.

ра Југославији, 4. новембра. Посета је, поред осталог, имала за циљ и придобијање подршке и разумевања југословенске стране за непосредно америчко ангажовање на Блиском истоку и Кипру. Овом посетом су Сједињене Државе настојале показати Совјетима да су у тим земљама имале значајне интересе и да су се настојале супротставити совјетским покушајима коришћења детанта за пенетрацију у ова подручја. Кисинџерова посета Југославији била је реализована у моменту када се интерес обе државе сводио на тражење додирних тачака а не конфронтација. У том смислу, Кисинџерова посета је означавала завршетак фазе „замрзавања” политичких односа који су били присутни због америчких притисака на Југославију. Значај Кисинџерових сусрета са највишим југословенским руководиоцима лежао је у чињеници да су први пут били обављени разговори на високом нивоу са новом америчком администрацијом после завршеног Десетог конгреса и усвајања новог југословенског Устава. Посета америчког државног секретара Југославији указала је на потребу постојања константног политичког дијалога на најкомпетентнијем нивоу између две државе с обзиром на постојање обостраног интереса за настављањем и јачањем међусобних односа и сарадње, уз разјашњавање и ублажавање елемената који су представљали сметњу таквом развоју. Посета је била од значаја не само за југословенску сарадњу са САД, већ и за међународну позицију Југославије.⁵⁴

Закључак

Средина седамдесетих година била је изузетно тешка за југословенску дипломатију, с обзиром на то да су постојали бројни политички изазови на које није било лако одговорити. Билатерални односи између Југославије и САД били су изразито осцилирајући уз велике амплитуде. Кретали су се од коректних до веома лоших. С обзиром на то да је два различита система – амерички и југословенски мирио страх од земаља Источног блока, на чијем се челу налазио Совјетски Савез, мотиви сарадње међу њима били су потпуно различити. Док су са југословенске стране били искључиво економско-политичке природе, дотле су са америчке били изразито стратешки. Понекад су

⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1974, Ф-130, пов. бр. 453494, *Депеша из Кабинета Савезног секретара М. Милића упућена југословенским конзулатима у САД, 7.11.1974.* Т. Милошевић, „Југославија и Сједињене Америчке Државе у време детанта: Сусрети Јосипа Броза Тита и Хенрија Кисинџера 1970. и 1974.“, *Историја 20. века*, бр.2 (2018), 177-202.

били претерано прорачунати и обележени преемотивним реакцијама, али базирани на чистом прагматизму. Притом су обе државе настојале да учврсте сопствени положај у свету. Америка је то чинила кроз вођење демократске политике и јачање водећег положаја у Западном блоку, односно кроз спречавање супротстављеног блока да стекне превласт у међународним односима. Југославија је то остваривала кроз пропагирање своје независности и политике несврстаности. Била је поборник става по коме све оно што је представљало суверено право једне земље није смело задирати у суверено право друге. Југословенске власти су сматрале да таква политика није значила антиамериканизам већ суштинско неслагање и отпор свим покушајима нарушавања основних принципа међународних односа. На тај начин Југославија је бранила и настојала да очува, поред осталог, и сопствену независност, суверенитет и територијални интегритет, упркос напорима Сједињених Држава које су тежиле да је војно, политички и економски задрже у својој интересној сфери из страха да не потпадне под совјетски утицај.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена архивска грађа:

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Фонд Кабинета председника Републике (КПР)

ДИПЛОМАТСКИ АРХИВ МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Фонд политичка архива (ПА)

Фонд политичка архива – строго поверљиво

Литература:

Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972-1975*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2015.

Богетић, Драган. „Кипарска криза 1974. и погоршање југословенско-америчких односа,” *Токови историје*, бр. 3 (2014), 111-129.

Bondžić, Dragomir. *Između ambicija i iluzija. Nuklearna politika Jugoslavije 1945-1990*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016.

Visković, Ivo. „Односи Југославије и Сједињених Америчких Држава”, *Jugoslovenski pregled*, br.1 (1985), 23-47.

Gavranov Velibor, Stojković Momir. *Међународни односи и спољна политика Југославије*. Београд: Савремена администрација, 1972.

Гедис Л. Џон. *Хладни рат*. Београд: Клио, 2003.

Димитријевић Б. Бојан. *Кисинџер у Београду*. Београд: Институт за савремену историју, 2023.

Живојиновић, Драган. „US-Yugoslav Relations during Cold War: Inadequate model for Contemporary relations”, in: *125 Years of diplomatic Relations between the USA and Serbia*, 165-171. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.

Jakovina, Tvrтко. *Socijalizam na američkoj pšenici*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.

Kenedi, Pol. *Uspori i pad velikih sila. Ekonomska promena i rešavanje od 1500. do 2000*. Београд: Службени лист ССГ и СДП Подгорика, 2003.

Kisindžer, Henri. *Diplomatija II*. Београд: Verzal pres, 1999.

Kisindžer, Henri. *Мемоари I, II*. Zagreb: Mladost, 1981.

Кремington Р. Џон. *Балкан после Другог светског рата*. Београд: Клио, 2003.

Лакер, Волтер. *Историја Европе 1945-1992*. Београд: Клио, 1992.

Mates, Leo. *Међународни односи социјалистичке Југославије*. Београд: Nolit, 1976.

Milošević, Tatjana. „Југославија и Сједињене Америчке Државе у време детанта: sureti Josipa Broza Tita i Henrija Kisindžera 1970. i 1974.” *Istorija 20. veka*, br.2 (2018), 177-202.

Милошевић, Татјана. „Обнова војне сарадње САД и СФРЈ 1970-1974.”, *Војноисторијски гласник*, бр. 2 (2017), 257-282.

Милошевић, Татјана. *Војно-политички односи Југославије и САД 1969-1974*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2021.

Minić, Miloš. *Спољна политика Југославије, 1973-1979*. Novi Sad: Centar za političke studije, 1979.

Nikoliš, Dušan. *SAD, Strategija dominacije*. Београд: Радничка штампа, 1985.

Nixon, Richard. *The Memoirs of Richard Nixon*. Washington: Simon & Schuster, 1977.

Петковић, Ранко. *Један век односа Југославије и САД*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*. Београд: Nolit, 1992.

Petrović, Vladimir. *Titova lična diplomatija. Studije i dokumentarni prilozi*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010.

Радовић, Сања. „Југословенски поглед на кинеску политику отварања у периоду 1970- 1972”, *Токови историје*, бр. 2 (2013), 225-243.

Stojanović, Dubravka. *Rađanje globalnog sveta 1880-2015*. Beograd: Čigoja štampa, 2015.

Šulcinger D. Robert. *Američka diplomatija od 1900*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2011.

Dr. Tatjana Milošević, Research Fellow,
Strategic Research Institute, Belgrade
E-mail: tatjana74.milosevic@gmail.com

MILITARY-POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN YUGOSLAVIA AND USA IN 1974: „WATERGATE” AFFAIR

(Summary)

During 1974. Yugoslav-American relations were characterized by large amplitudes. Relation varied from correct to very bad. Sometimes they were calculated but sometimes with too many emotional reactions. However it can be concluded that relations between two states were based on pure pragmatism. While Yugoslav side had strictly economical and political interests, Americans had strategic interests. It is important to stress that Yugoslavs skillfully used the conflict between East and West to strengthen and preserve state independence. Thanks to the ability to determinate its foreign policy socialist Yugoslavia in this period took the opportunity to position itself very good in compared to its real power. From the Yugoslav point of view it could be said that Yugoslavia found „modus vivendi” within the triangle Moscow-Belgrade- Washington which was acceptable for all sides.

KEY WORDS: *Yugoslavia, United States of America, Tito, Henry Kissinger, Richard Nixon, non-aligned countries, affaire Watergate, Cyprus crisis.*